

Att översätta ett suckande

En reflektion i samtal med Cecilia Sjöholms arbete

MARCIA SÁ CAVALCANTE SCHUBACK

1987 besökte jag Sverige för första gången. Från flygplanets fönster dök den första bilden av landet upp: en stor snövit duk med stora sprickor. Det var ett första möte med en januarimånad i – minus 23 grader. Världen var tyst.

Ljudet av det svenska språket hade jag redan hört i Brasilien från Bergmans filmduk. På riktigt, dvs. efter jag har landat, lät det som ett melodiskt kontinuum. Till skillnad från tyskan och engelskan var det omöjligt att skilja på när ordet börjar och slutar. Språket lät som en lång vokalis, där vokalöverskott bildade en förförisk språkbarriär till de utifrånkommande: e, ä, å, ö, o, u, y, i. Bland alla dessa en-i-varandra-återklingande vokaler fanns det en som för en främmande var den mest hörbara, stötande och störande. Det var ett ”hhh”, som plötsligt stack ut då och då. Det var hhh, den svenska sucken, den svåraste svenska vokalen dels för att den inte är en riktig vokal utan egentligen helt outtalbar, dels för att den är oskriven. Hhh verkar vara en oskriven och outtalbar vokal. Det är svårt att uttala det outtalbara, att skriva det som endast kan höras och att läsa det oskrivna. Ännu svårare är det emellertid att tolka det.

Ordet sucka lär vara en speciellt nordisk intensivbildning till ”suga”. På tyska sägs det med *seufzen* och *zucken*. Engelskan börjar att avvika och säger *sigh* och även *breath*. De latinska språken använder sig av variationer på *suspirare* och *gemire*. Suckar är ett vanligt återkommande fenomen i alla språk, en ton som utan ord uttrycker ett själens tillstånd eller känslor, ”sinnets ack och O”, som Hegel uttryckte det.¹ De utgör ”de livligaste” känslouttryck, insisterar Hegel, och står både för lidandet och lidelsen, för det frommaste och det mest obscena, för det mest smärtsamma – om vi tänker på suckarnas bro – och det mest lustfyllda, om vi tänker på älskandets rysning. Men trots denna omedelbarhet och förmåga att kommunicera utan och bortom språkgränser kan den främmande, den som just lever i och ur språkgränser, inte sucka på svenska. Hur bra en främmande än lär sig det svenska språket

¹ G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik III*, i *Werke*, bd 15 (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986): ”Schon außerhalb der Kunst ist der Ton als Interjektion, als Schrei des Schmerzes, als Seufzen, Lachen die unmittelbare lebendigste Äußerung von Seelenzuständen und Empfindungen, das Ach und Oh des Gemüts”, 150.

förblir de svenska tonerna, betoningarna och suckarna oöverstigliga trösklar som den främmande måste lära sig att leva med.

Det var med dessa frågor i hjärtat som jag drogs till Erik Johan Stagnelius poesi. 1987 hade jag redan påbörjat mina doktorandstudier om den tyska filosofen Friedrich Wilhelm Joseph Schellings sena filosofi och var glad över att hitta starka kopplingar mellan Schelling och den svenska romantiken.

Vad som drog mig till Stagnelius var just frågan om suckande när jag stötte på dikten ”Suckarnas mystär”. I denna dikt finns flera tankar om ljudets mysterium i språket, en dimension av språket som är så stark och pregnant att den brukar glömmas bort för att den är alltför viktig. En dynamik som liknar det omedvetnas dynamik. När jag läser Cecilias doktorsavhandling som tematiserar föreställningar om det omedvetna hos bl.a. Stagnelius i ljuset av hennes arbete om subjektets tonalitet och den inre rösten ser jag en intressant tråd för att följa upp frågorna kring suckarnas mystär.

Stagnelius berömda dikt lyder så här:

Suckar, suckar äro elementet,
i vars sköte Demiurgen andas.
Se dig om! Vad gladde dina sinnen?
Kom ditt hjärta fortare att klappa,
och med fröjdens milda rosenskimmer?
flyktigt stänkte dina bleka kinder?
Säg vad var det? Blott en suck av vemod
som ur andelivets källa fluten
vilsför i tidens labyrinter.

Tvenne lagar styra mänskolivet.
Tvenne krafter välva allt, som födes
under månens vanskelige skiva.
Hör, o mänska! Makten att begära
är den första. Tvånget att försaka
är den andra. Skilda åt i himlen,
en och samma äro dessa lagar
i de land där Achamot befaller,
och som evig dubbelhet och enhet
fram i suckarnas mystär de träda.
Mellan livets sorgesuck och dödens
mänskohjärtat vacklar här på jorden,
och vart enda andedrag förkunnar
dess bestämelse i sinnevärlden.

Ser du havet? Ilande det kommer,
vill med blåa längtansfulla armar

under fästets bröllops-facklor sluta
till sitt bröst den liljekrönta jorden.
Se det kommer. Hur dess hjärta svallar
högt av längtan! Hur dess armar sträva!
Men förgäves. Ingen önskan fylles
under månen. Sjelva månens fullhet
minutlig. Med bedragen väntan
dignar havet och dess stolta böljor
fly tillbaka suckande från stranden.

Hör du vinden? Susande han svävar
mellan lundens höga poppelkronor.
Hör du? växande hans suckar tala,
liksom trånsjukt han en kropp begärde
att med sommarns flora sig förmåla.
Dock ren tyna rösterna. På lövens
eolsharpa klingar svanesången
ständigt mattare och dör omsider.

Vad är våren? Suckar blott från jordens
dunkla barm, som en himlens konung fråga
om ej Edens maj en gång begynner.
Vad är lärkan, morgonstrålens älskling?
Näktergalen, skuggornas förtrogna?
Suckar blott i växlande gestalter.

Mänska! vill du livets vishet lära,
o, så hör mig! Tvenne lagar styra
detta liv. Förmågan att begära
är den första. Tvånget att försaka
är den andra. Adla du till frihet
detta tvång, och helgad och försonad
över stoftets kretsande planeter
skall du ingå genom ärans portar.²

Cecilia insisterar i sin doktorsavhandling på att liksom Schelling är Stagnelius ”besatt av den materiella sfärens hemligheter, av det som ligger bortom den synliga materien”.³ Det omedvetna tematiseras i enlighet med de flesta romantikerna som ”ett slags makrokosmiskt självmedvetande, vartill vårt

² Erik Johan Stagnelius, ”Suckarnas mystär”, i *Valda skrifter*, red. Fredrik Böök (Stockholm: Bonnier, 1923), 399–400.

³ Cecilia Sjöholm, *Föreställningar om det omedvetna: Stagnelius, Ekelöf och Norén* (Stockholm och Stehag: Symposion, 1996), 55.

eget förhåller sig som kärnan till skalet, som medelpunkten till periferin och som det inre i allmänhet till det yttre”.⁴ Genom att visa hur Stagnelius jämför ”det i rummet utsträckta synliga Universum” med ”det empiriska självmedvetandet”⁵ på ett sådant sätt att självmedvetandet utgör en konstruktion som måste vara ”identisk med frågan om Tidens”,⁶ visar Cecilia att i frågan kring relationen mellan det inre och det yttre ligger en stor fråga om hur det omedvetna förhåller sig till minnet och minnets dialektik mellan begär och hinder samt separation. I sin läsning av ”Suckarnas mystär” hävdar hon att suckarna uttrycker hur ”människans makt att begära någonstans måste förhindras och måste sätta en gräns där begäret stoppas för att inte förtära sig självt”.⁷ ”Sucken ... [och] varje andetag påminner henne om att hennes tillvaro är begränsad”.⁸

I avhandlingen förstås suckarna huvudsakligen som andetag, som den rytmiska pulsen mellan inandning och utandning som materiellt vittnar om ”livsvillkorens grundläggande paradoxer, som naturens rörelser visar för människan: i det ändliga, dödliga, kommer begäret alltid att vara mer än njutningen, det kommer aldrig att kunna tillfredsställas”.⁹ Suckarna uttrycker tidens oändliga ändlighet, hindren som begärets dynamo och rytmen som det omedvetnas tidsliga element. Stagnelius suckar presenteras i denna läsning i samband med gängse romantiska förståelser av suckarnas estetiska betydelse som ett uttryck för hur maktlösheten förvandlas till ett positivt tillstånd i vilket det poetiska ordet kan födas som ett sökande efter det spruckna absoluta. Här uppfattas suckarna som uttryck för övervinnandet – även om bara ”minutligt” – av maktlösheten i och med att maktlösheten visar sin egen makt, något som utmärker just ”det omedvetna”. ”Suckarnas mystär” är ett uttryck som sker i ”förödelsens stund”, som även betitlar en annan dikt av Stagnelius.

⁴ Stagnelius, ”Förnuftet eller självmedvetandet”, i *Valda skrifter*, 338.

⁵ Stagnelius, ”Förnuftet eller självmedvetandet”, 340.

⁶ *Ibid.*

⁷ Sjöholm, *Föreställningar om det omedvetna*, 88–89.

⁸ Sjöholm, *Föreställningar om det omedvetna*, 89.

⁹ Sjöholm, *Föreställningar om det omedvetna*, 89–90.

”Vän, i förödelsens stund ...”:

Vän, i förödelsens stund, när ditt inre av mörker betäckes,
 när i avgrundsdjup minne och aning förgå,
 tanken famlar försagd bland skuggestalter och irrbloss,
 hjärtat ej sucka kan, ögat ej gråta förmår;
 när från din nattomtöcknade själ eldvingarna falla,
 och du till intet med skräck känner dig sjunka på nytt,
 säg, vem räddar dig då? – Vem är den vänliga ängeln,
 som åt ditt inre ger ordning och skönhet igen,
 bygger på nytt din störtade värld, uppreser det fallna altaret,
 tändande där med prästerlig hand? –
 Endast det mäktiga väsen, som först ur den eviga natten
 kysste serafen till liv, solarna väckte till dans,
 endast det heliga ord, som ropte åt världarna: ”Bliven!” –
 och i vars levande kraft världarna röras ännu.
 Därföre gläds, o vän, och sjung i bedrövelsens mörker:
 Natten är dagens mor, Kaos är granne med Gud.¹⁰

Denna tid bekräftar Cecilias läsning när den hävdar att det finns en stund av så avgrundlig förödelse att ”hjärtat ej sucka kan” och ”öga ej gråta förmår”. I dessa stunder går det inte ens att sucka. Men det är just i dessa stunder av omöjlighet att sucka som suckarna visar sitt mysterium. Det enda som kan ”rädda”, ”bygger på nytt”, ”ger ordning och skönhet igen”, ”uppresa det fallna altaret” i denna stund är ”det mäktiga väsen”, ”det heliga ord”, ordet som säger ”bliven”. *Bliven* är en underlig form ty den uttalar en omöjlig befallning: bli ett ha blivit, dvs. bli ett blivande och inget annat. Vad det säger är: att bli inte si eller så, det ena eller det andra, utan bli helt enkelt ett blivande, utan grund, ren förgänglighet – ty ”själva månens fullhet är minutlig” som det lyder i den redan citerade ”Suckarnas mystär”.

Detta heliga ord – bliven – är det ”vars levande kraft världarna röras ännu”. Världarna ”ännu” rörs ständigt av blivandets levande kraft. Men vari består blivandets levande kraft? I ”Suckarnas mystär” kan vi läsa att blivandets levande kraft innehar en vishetslära som styrs av två lagar: ”förmågan att begära / är den första. Tvånget att försaka / är den andra”: kontraktion och expansion, centripetal och centrifugal rörelse, inåt och utåt, natt och dag, död och liv, djup och bredd – inte en efter den andra utan båda på samma gång, samtida motsatta rörelser. Livets kraft betyder puls och rytm. Dessa lagar svarar mot en vision: visionen av livets kraft som en *andlig materia*. Om anden är oändlig, obegränsad och universell och materia alltid ändlig,

¹⁰ Stagnelius, ”Vän, i förödelsens stund ...”, i *Valda skrifter*, 124–125.

begränsad och singular, är denna vision av en andlig materia en vision av en oändlig ändlighet. Livets kraft träder fram i denna dikt som oändligt ändlig, det oändliga växlandet mellan liv och död. Dag och natt, till sig kommande och från sig gående. Liksom för Schelling utgörs livskraften, livets liv om vi så vill, av en ”evig natt” ur vilken – som Stagnelius sjunger – serafen kysste till liv och ”solarna väcks till dans”. Ty ”Natten är dagens mor” och ”Kaos är granne med Gud”. Idealismen vänds här upp och ner för att dess evighets lära, som går ut på att härleda allt ändligt liv ur det eviga och oändligt absoluta, inte förmår att förklara den förgängligt och nästan osynligt enskilda existensen – som Stagnelius beskriver så vackert i dikten ”Idealismen” – som likt ”en blygsam och skälvande blomma / står ensam vid brädden av källan”.

”Upp över dig skåda! Du vinkas
av ursolens heliga ljus.”
Dock mäktar ej blomman att lyfta
sin tunga, försmäktande krona,
nej, blott i sin skugga hon lever,
i skuggan på blånande djupet,
och kan ej i evighet lära
sin varelses gåta förstå.¹¹

Det enda som en ensam, blygsam och skälvande blommas existens kan göra är vara den ”eviga natten” – denna andliga materia vars materialitet inte består i någon substans utan i samtida motstridiga krafter och rörelser. Om vi för dessa romantiska läsningar vidare i linje med Cecilias tolkning går det att upptäcka hur inte bara människan suckar och även slutar sucka framför livets mysterium, utan att den eviga natten själv suckar när den upphetsas som av en elektrisk stöt, såsom av en blix. Återigen uppstår motivet av ett suckande som är så starkt att det i förödelsestunder slutar att suckas och av en natt som visar sin ofantliga nattliga makt just när den avbryts plötsligt av en blix.

I dessa läsningar återstår emellertid att reflektera över suckarnas egen fenomenalitet och då inte bara som uttryck för livets och kosmos fenomenalitet. Det handlar om att ställa frågan om hur suckandet uppfattas medan det sker. För denna fråga har Cecilias diskussioner kring ”att översätta en ton” en hel del att tillföra.

Sucken är inte en vokal även om den så kan uppfattas av en främling som försöker förstå och leva i det svenska språket. Hhh – ljudet som klingar suck-

¹¹ Stagnelius, ”Idealismen”, i *Valda skrifter*, 190–191.

ande – ger ton åt det svenska språket, en ton som inte kan skiljas från rytm och puls. Den reflektion som jag driver här förutsätter naturligtvis en fråga om översättning som går utöver frågan om hur meningar och kulturella erfarenheter kan översättas från ett språk till ett annat. Det handlar inte ens om hur en tanke kan överföras till ett annat tankeregister. Det handlar om hur en ton, en andning, en puls och eller en rytm kan översättas. I en text som heter ”Att översätta en ton” påminner Cecilia om hur tonens översättbarhet eller icke-översättbarhet är kopplat till en fråga om stämning och om huruvida en stämning låter sig överföras till en annan eller inte.¹² Det ligger något kusligt i dessa överföringar av toner, andningar och stämningar. Här rör stämningen vid stammandet i språket. Men det viktigaste argumentet som hon driver i denna text ligger i hur det i den globaliserade världen behövs mer än kulturella översättningar och olika försök att överföra en stämning till en annan. Det som behövs är enligt Cecilia Sjöholm en estetisk översättning som till exempel den av en ton till en annan, dvs. av det som inte låter sig överföras via språket. Den sinnliga direktheten i tonen ”längtar istället mot nya metamorfoser: i bild, poesi, musik eller andra material”,¹³ som vi kan läsa i hennes text. Nya metamorfoser snarare än översättning är Cecilias förslag. Det bidrar med att omplacera frågorna kring mötet mellan olika världar, olika kulturer och traditioner från en diskussion om översättning till en utmaning att lyssna till de olika världar och toner som finns i en värld och i en ton. Ty en värld är i samma utsträckning som en ton flera världar och toner på en och samma gång. Denna omplacering ger rum till erfarenheten av hur det osägbara i språket inte först och främst är meningar och betydelser utan just dess tonande, rytm och ljudmässighet som kräver en särskilt lyssnande öppenhet. Genom att hänvisa till Hannah Arendts anteckningar om ett tillstånd som tydliggörs främst i poesi och kärleken och som Arendt kallade för ”tonande”, talar Cecilia om hur vi idag i den globaliserade världen ”står inför ett sätt att skapa betydelse som inte egentligen är lingvistisk. Vi står inför ett begrepp om översättning som har med skapande att göra”.¹⁴

Det finns en koppling mellan Stagnelius utmaning att ”bli ett blivande” och Cecilia Sjöholms resonemang kring tonande och tonens översättning som också utmynnar i en utmaning: ”det är genom ett sådant sätt att översätta genom sinnena, som vi kanske finner nya vägar: inte genom att över-

¹² Cecilia Sjöholm, ”Den kusliga tonen”, i *Översättbarhet/Translatibility*, red. Sara Arrhenius, Magnus Bergh och Cecilia Sjöholm (Stockholm: Bonnier, 2011).

¹³ Sjöholm, ”Den kusliga tonen”, 41.

¹⁴ Sjöholm, ”Den kusliga tonen”, 50.

föra, utan genom att förvandla”.¹⁵ Men vad händer när hjärtat inte ens kan sucka, när ordets toner stannar vid munnens läppar, när stämningen rör vid stammandet och vad som ska översättas just är tillståndet av att ha orden, tonen och suckandet på tungspetsen utan att kunna säga eller sjunga dem? Det verkar som att världen idag befinner sig i ett sådant tillstånd av att ha världens ord, toner och suckar på tungspetsen. När skapandet självt finns på tungspetsen, jo, på världens spets krävs det ett lyssnande till hur orden, tonerna och suckar kommer till läpparna snarare än på vad de säger och inte säger, än på vad de förmår eller inte uttrycka och skapa. Utmaningen blir då att lyssna till hur tänkandet och känslorna kommer till ord och ton, till bild och begrepp. Det blir således en fråga om att kunna lyssna på och uthärda detta tillstånd av havande på tungspetsen, av att tappa orden, toner och suckar, av att *nästan* kunna skapa och därmed lyssna till mellantoner, mellanord, mellanspråk och mellansuckande. När hjärtat inte kan sucka blir det kanske möjligt att lyssna till hur en andning kan vända och var och hur en andfädd värld söker en vidare andningsrytm. En övning i att inte kunna sucka i det främmande kanske tyst kan höra hur det främmande skisseras i en andfädd andning.

¹⁵ Sjöholm, ”Den kusliga tonen”, 51.